

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

<https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.84>

Volume 3, Number 331 (2020), 201 – 209

ӘОЖ 338.26

М.Д. Исқалиев, Н.А. КудайбергеновАбылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан.E-mail: iskaliyev80@mail.ru kanur1312@mail.ru**ТӘУЕЛСІЗДІК ДӘУІРІ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МЕН ӨРКЕНДЕУІНІҢ НЕГІЗІ**

Аннотация. Бұл мақалада егеменді елімізді одан әрі дамытудың, биік табыстарға жеткізудің стратегиялық жоспары баяндалған. Бұл стратегиялық жоспарға сәйкес, әлеуметтік саланы жаңғырту арқылы экономикалық дамуға серпін беру көзделген. Басты мақсат – халқымыздың әл-ауқатын көтеру, бәсекелестікті күшейту мен экономикалық өсудің тұрақты қарқынын қамтамасыз ету. Ол үшін, ең алдымен, шикізатқа бағдарланған менталитеттен бас тартып, нақтылы экономикаға бағыт ұстап, экономиканы әртарапандыру және цифрландыру бойынша ауқымды міндеттерді жүзеге асыру қажет. Сонымен қатар, қазіргі кезде елімізде жалпы ішкі өнімнің 27 %-ын ғана құрайтын кәсіпкерлікті дамытудың ұйымдық-экономикалық, қаржылық, құқықтық негіздерін әрі қарай жетілдіру шаралары қарастырылған. Оның ішінде өнімділігі жоғары бизнеске қолдау көрсету, микробизнесті дамытудың маңыздылығына аса назар аударылған. Авторлар Қазақстан экономикасын әртарапандырудың маңыздылығы мен негізгі бағыттарын қарастырады.

Қазақстан әлемдік экономикаға терең еніп келеді. Ондағы динамикалық өзгерістер Қазақстанға да әсер етеді. Еліміз әлемдік экономиканың құбылыстарын мұқият қадағалап, уақытылы қажетті түзетулер енгізуі керек.

Әлемдегі ешбір ел экономикалық күйзелістер мен қаржылық күйзелістерге төтеп бере алмайды. Ең бастысы – бұл жағымсыз процестерден оңтайлы шығу, жинақталғанды жоғалтпау, қол жеткенді сақтау, ұлттық экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ету, тиісті қорытындылар жасау және экономикалық өсуді қалпына келтіру.

Авторлар ауыл шаруашылығы өндірісін кешенді дамытудың қазіргі жайы мен негізгі проблемалары және оларды шешу жолдарына талдау жасайды. Индустрияландыру мен технологияларды енгізудің басым бағыты – инновацияны өндірісте пайдалану арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыру. Бұл бағытта ғылым мен білімді мемлекет тарапынан белсенді қолдау қажет екендігі анық. Осы орайда кейбір мемлекеттердің тәжірибесі келтірілген.

Ел экономикасын дамыту мен жаңғырту және халықтың әлеуметтік проблемаларын шешумен байланысты, авторлар Ұлттық банктің орны мен жауапкершілігін көтеру, негізгі капиталға салынатын инвестицияның үлесін арттыру, сыртқы қарызды төмендету бойынша жұмыстарды әрі қарай жетілдіру үшін шараларды жүзеге асыру қажет деп есептейді.

Қорыта келе, авторлар Қазақстан Президентінің алғашқы Жолдауы – мемлекет дамуының Қазақстандық моделін одан әрі нығайтуға, әлеуметтік саланы толық қамтыған, жұртшылық сауалына жауап беретін саяси, әлеуметтік-экономикалық, стратегиялық дамуымызға жол салған жоба деп есептейді.

Түйін сөздер: табыс, тұрғын үй, шағын және орта бизнес, ауыл шаруашылығы, өңірлер, білім, ғылым, инновация, қаржы-несие, бәсеке, инвестиция, цифрландыру, әртарапандыру.

Кіріспе. Қазақстан Президенті Қасымжомарт Тоқаевтың халыққа арнап отырған алғашқы Жолдауы [1] – егемен елімізді одан әрі дамытудың, биік табыстарға жеткізудің стратегиялық жоспары. Онда, ең алдымен, әлеуметтік саланың барлық бағытын қолдаудың маңызды міндеттері, әсіресе, отбасы, тұрғын үй, шағын және орта бизнес, еңбексіздік, жастар, ауыл шаруашылығы, жалпы елдің әлеуметтік-экономикалық жүйесін жаңғыртудың жолдары нақтылы көрсетілген. Ең бастысы – олардың орындалуы қажетті реформалар мен қамтылғаны және әрдайым Президент тарапынан қатаң бақылауда болатыны. Бұл жолдаудың үлкен ерекшелігінің бірі – әлеуметтік

жаңғыртумен қатар, экономикалық дамуға да серпін беруінде. Онда халқымыздың әл-ауқатын көтерудің, бәсекелестікті күшейту мен экономикалық өсудің тұрақты қарқынын қолдаудың жолдары көрсетілген.

Осыдан 28 жыл бұрын халқымыз өзінің Тәуелсіздігін жариялап [2], бабаларымыздың ғасырлар бойы аңсаған арманын орындағанын әлем халқы біледі. Еліміздің осы жылдардағы даму жолын әлем мойындап, Қазақстандық даму моделі атанды. Өйткені Қазақстан тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, дамудың дара жолымен жүріп келеді. Қазақстан Республикасы осы уақыт аралығында саясат пен экономикада, «саясат дегеніміз экономиканың қосарланған (шоғырланған) көрінісі» деген стратегия аясында жетістіктерге жетті.

Зерттеу әдістері. Мақаланы жазуда авторлар отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен мақалаларына, әртүрлі деңгейдегі ресми ұйымдардың есептері, университеттің ресми сайты, БАҚ-та жарияланған материалдарға сүйенді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазақстан Республикасында қолданылып отырған ұстанымды, ұтымды саясат нәтижесінде, Қазақстан экономикасы жаһандық сипаттағы қиындықтарға қарамастан, алға ілгерілеп келеді. Жыл басынан бері оның өсімі орташа әлемдік көрсеткіштен жоғары болғаны – осының дәлелі. Қажетті деген құрылымдық өзгерістерді жүзеге асыратын жағдайда, 2025 жылға қарай ішкі жалпы өндірістің жыл сайынғы тұрақты өсімін 5 пайызға және одан да жоғары деңгейге жеткізу мүмкіндігі болады. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы Ұлт жоспарына сәйкес бірқатар құрылымдық саясатты жүзеге асырудың келелі міндеттемелері тұр [3]. Ол үшін, ең алдымен, шикізатқа бағдарланған менталитеттен бас тартып, нақтылы экономикаға бағыт ұстап, экономиканы әртараптандырудың ауқымды міндеттері көзделген. Атап айтқанда, «білім экономикасы», еңбек өнімділігін арттыру, инновацияны дамыту, т.б. Президент Қ. Тоқаев индустриаландырудың үшінші бесжылдықты жүзеге асыру барысында бұрын жіберілген қателіктер мен олқылықтарға ерекше тоқталды. Атап айтқанда, жемқорлықпен күрес, бөлінген күрделі қаржының игерілмеуі (өткен жылы 800 млрд. теңге), кейбір әлеуметтік бағдарламалардың ауытқуы (жұмыспен қамту, әлеуметтік жағынан әлсіз қорғалған жанұяларға байланысты және өңірлік проблемалар т.с.с.).

Жолдауда шағын, әсіресе, микробизнестің еліміздің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқаратыны ерекше көрсетілген. Бұл бағытта, ең алдымен, ауыл тұрғындарының тұрақты жұмыспен қамтылуы, нәтижесінде жұмыссыздардың азаятыны белгілі. Сондай-ақ жаппай кәсіпкерлікті дамытудың санаға сіңген патерналистік пиғыл мен масылдықтан арылуға мүмкіндік беретіні баса айтылды. Сондықтан проблеманың маңыздылығын ескере отырып, мемлекет алдағы уақытта да бизнеске қолдау көрсетіп, бұл мақсатқа Ұлттық қордан 100 млрд. теңгеге жуық қаржы бөлінетін болды. Экономика ілімінің тарихынан белгілі болғандай, өндірістің үш факторына (еңбек, капитал, жер) енді төртінші факторын кәсіпкерлікті қосуға болатын шығар. Қазақстан Президенті Қ. Тоқаев атап өткендей, «біз жоғары кәсіпкерлікті бүкіл қоғам болып қолдауымыз керек», өйткені шағын және орта бизнес экономикамыздың қозғаушы күшіне айналып, бүгінде еліміздің жалпы ішкі өнімінің 27 %-ын беретін дәрежеге жетті. Ал экономикасы дамыған елдерде бұл көрсеткіш 50-70 % дәрежесінде, «Қазақстан – 2050» Стратегиясына сай, ҚР-да бұл көрсеткішті 50 %-ға жеткізу көзделеді. Оған мемлекет тарапынан ұйымдық-экономикалық, қаржылық, құқықтық негіздер қаланып келеді. Президент Үкіметке мемлекеттік индустриалдық-инновациялық даму бағдарламасы аясында өнімділігі жоғары бизнеске қолдау көрсетудің кешенді шараларын әзірлеуді тапсырды. Соның ішінде салықтық, қаржылық, әлеуметтік ынталандыру мәселелерін көздеуді қадап айтты. Мемлекет жекеменшік әріптестік тетіктерді жетілдіруге ерекше мән береді. Сондай-ақ үкіметке микро және шағын бизнес саласындағы компанияларды табысқа салынатын салықтан үш жылға босату үшін заңнамалық база әзірленіп, заңнамаға енгізетін тиісті түзетулер 2020 жылдан бастап күшіне енетін болады. Міне, осындай заңнамалық күші бар ұйымдық-экономикалық, әріптестік шаралар кәсіпкерліктің қарқынды әрі тиімді дамуына серпін беретін болады. Тек осындай жағдайда бизнес адал әрі заңға сәйкес жүргізіліп, тиімділікке қол жеткізетін болады. «Бизнестің жаңа жол картасы» аясында осы мақсатқа сәйкес, алдағы үш жыл ішінде қосымша 250 млрд. теңге бөліну жоспарланады. Үкімет тарапынан микро және шағын бизнесті қолдаудың нақтылы шаралары деп осыларды айтуға болады.

Ілгеріде атап өткеніміздей, тәуелсіздік алған жылдарда Қазақстанның жалпы ішкі өнім көлемі (ЖІӨ) 1993 жылғы 11 млрд. доллардан 2018 жылы 170,5 млрд долларға дейін өсті. Қазақстанның халықаралық қоры 86 млрд. долларды құрап отыр және 300 млрд. доллар көлемінде тікелей шетелдік инвестиция тартылды.

Дүниежүзілік банктің (ДБ) «Бизнесті жүргізу (Введение бизнеса)» рейтингінде еліміз әлем бойынша 28-орынға ие болып отыр. Цифрландыру мен өнеркәсіпті технологиялық жарақтандыру жұмыстары белсенді жүріп жатыр.

Жаһандық технологиялық өзгерістер, 2014-2016 жылдардағы әлемдік шикізат нарығында бағаның құлдырауы, жалпы жаһандық тұрақсыздықтың өсуі жаңа экономикалық ахуалға көшуді алға тартып отыр. Жалпы әлем төртінші индустриалды революцияны бастан кешіп отыр. Ал жаңа технологиялық революцияның негізі – экономиканы цифрлық жүйеге көшіруде жатыр. Осындай стратегиялық маңыздылығы, тиімділігі зор міндеттерді шешу мақсатымен 2017 жылдың желтоқсан айында ҚР үкіметі экономиканы технологиялық жаңарту мен әртараптандырудың «Цифрлы Қазақстан» атты мемлекеттік бағдарламасын бекітті (2018-2022 жылдарға арналған). Эксперттердің бағалауынша тиімділік көрсеткіші нақтылы негізделген. Атап айтқанда, цифрландыру өнімдерді жүзеге асыру тиімділігі ЖІӨ-нің (жалпы ішкі өнім) 30 %-дық өсімін қамтамасыз ететін болады. Осыдан басқа, 2018-2022 жылдарда бағдарлама негізінде 200 мың жаңа жұмыс орындарын ашу көзделеді.

Алдын ала есептеулерге қарағанда, «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының тікелей тиімділігі 2025 жылға қарай 1,7-2,2 трлн. теңгенің қосымша құнын жасап, инвестиция қайтарымдылығын 4,8-6,4 есеге арттыратын болады (жеке инвестицияны ескеріп, жалпы инвестиция көлеміне шаққанда).

2021 жылға 19970 шақырым талшықты-оптикалық байланыс желілерін орнатып, 1249 елдімекенді жоғары жылдамдықты интернетпен қамтамасыз ету жоспарланып отыр. Төртінші өнеркәсіптік революция шеңберінде «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасының таяу жылдардағы көрінісі осындай [4].

Қалыптасқан осы жағдайларды еске ала отырып, алдағы жылдарда еліміздің бірнеше өнеркәсіптік кәсіпорындарына цифрландыру жөніндегі пилоттық жобаны іске асырып, инновациялық шешімдерді әзірлеушілердің өз эко жүйесін дамытып, бұл тәжірибені кеңінен таратуды міндеттеп отыр. «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасына [5] сәйкес, цифрландыруды енгізу өндіруші өнеркәсіпте өнімнің өзіндік құнын төмендетіп, өндіріс көлемін ұлғайтуға қол жеткізеді. Осы жобаны жүзеге асыру есебінен тек кеден және салық жүйесінде мемлекет қазынасына 100 млрд. теңге көлемінде қаржы түседі деп күтіледі. Өнеркәсіптік революция жағдайында дамудың жаңа мүмкіндіктері елімізде толыққанды машина өндірісін қарқынды дамыту, сөйтіп экономиканы мұнайға тәуелділігін төмендетіп дамытудың жаңа жолына бет алатын болады. Оған мынаны айтудың өзі де жеткілікті: соңғы бес жылдықта бұл саладағы кәсіпорындар қатары біраз көбейді. Индустриаландыру картасы шеңберінде жүзден аса жоба іске асырылды. Мемлекеттің қолдауымен түпкі өнім шығаратын өндіріс жолға қойылды. Атап айтқанда, мобильді бұрғылау кешендері, электровоздар, жүк және адам тасымалдайтын вагондар, жеңіл және жүк машиналары, тікұшақтар шығаруға қол жетті. Тұтастай алғанда, машина өнеркәсібі өнімдерінің өңдеуші өнеркәсіптегі үлесі 10 %-ға жетті. Нәтижесінде Қазақстанның машина өндірісі өнімдерін Ресей, Қытай, ТМД мемлекеттеріне экспорттау мүмкіндігін берді.

Талдаулар көрсеткендей, бастамалар мен бағдарламалардың көп бағыттылығына қарамастан, инновациялық салада қарқынды даму байқалмай отыр. Цифрларға жүгінер болсақ, Қазақстанда тіркелген 31077 кәсіпорынның 1743-інде ғана (5,6 %) өнімдік инновация бар. Салыстырар болсақ, АҚШ-та инновацияны белсенді қолданатын кәсіпорындардың үлесі – 50 %, Венгрияда – 47 %, Эстонияда – 36 % [4]. Нақтылап айтқанда, «ақылды технологиялар» – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту, ал ол бұл салада еңбек өнімділігін түбегейлі арттыруға және өңделген өнімнің экспортын ұлғайтуға бағытталатын болады. 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап, 2 мыңнан астам адам тұратын аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар мен ауылдық округтерде жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес бюджеті мен коммуналды меншігін енгізу заң жүзінде белгіленген. Бұл – үлкен прогресс, селолық елдімекендер мен оның тұрғындарына деген зор қамқорлық. Жаңа дәуірдің

әлеуметтік-экономикалық прогресі осыдан көрінеді. Алайда осы салада өзекті проблемалар жеткілікті. Сонымен, төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында дамудың жаңа мүмкіндіктерінің бірі – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту болып отыр. Өйткені Қазақстанда өндірілген ауылшаруашылық өнімдерінің 80 %-ы өңделмей, шикізат күйінде сатылады. Осыдан да импорт бойынша мал өнімдерінің үлесі (ірімшіктің) – 51 %, шұжық өнімдері – 46 %, ет және ет консервілері – 40 %, сары май – 36,1 %. Егіс өнімдері бойынша ішкі нарық сыртқа тәуелді, мәселен қант – 42 %. Осыған қарамастан қант зауыттарының жұмыс бастылығы (загруженность) – 37,4 %. Ал жеміс-жидек өнімдері бойынша импорт үлесі – 84 %, «Алматы – алманың отаны», – деп мақтансақ та, жыл сайын 150 мың тонна алманы сырттан аламыз, картоп өнімдері бойынша да жағдай осылай.

Шын мәнінде ауыл шаруашылығы өндірісін кешенді дамытуға бөлінетін қаражат көлемі жылдан-жылға өсіп, осы жылдары 4 трлн. теңгеге жетті. Осыған қарамастан, ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикадағы үлесі 2018 жылы – 5 % жетпейді, еңбек өнімділігі озық елдермен салыстырғанда 15-17 есе төмен. Ақиқатында Қазақстанның табиғи факторлары (жер көлемі, егістік жер көлемі, мал басының саны), бөлінген инвестиция көлемі мен адами факторды ескерер болсақ, «Қазақстанда жасалған» азық-түлік брендіп қалыптастырып, ілгерілеуге зор мүмкіндік береді [6].

2017-2021 жылдарға белгіленген АӨК дамыту бағдарламасы шеңберінде аграрлық өңдеу картасы бекітілді. Тұңғыш рет Тәуелсіздік жылдарында еліміздегі жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу кәсіпорындарына тексеру жүргізіліп, осындай өңдеу картасын жасауға қол жетті. Нәтижесінде 1300 өндіруші кәсіпорын базасы айқындалды. Өңдеу картасы арқылы біріншіден, жұмыс істеп тұрған 435 кәсіпорынның өндірістік қуаттылығын көтеру; екіншіден, жұмыс істеп тұрған 80 кәсіпорынды жанарту, модернизациялау; үшіншіден, жаңадан 79 кәсіпорынды ұйымдастыру көзделіп отыр. Осы ұйымдық-экономикалық, инновациялық бағыттағы шараларды жүзеге асыру еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін нығайтып, 2021 жылға қарай импорттың үлесін 31,6 %-дан 25,1 %-ға дейін төмендету мүмкіндігін береді.

Ақиқатында мемлекет тарапынан қамқорлық жетерлік, әсіресе, қаржыға байланысты. Тек соңғы жылдары индустриаландырумен инновацияға 3,7 трлн. теңге жұмсалғаны да осыны айқындайды. Биылғы жолдау талаптарына сай, мемлекеттік бюджеттің көлемі, құрылымы, бөлінуі, кірісі мен шығыстарының бақылануы, реттелу амалдары жүргізілуі қажет. Өйткені бұл мәселелерді нарық өздігінен шеше алмайды. Бұл – нарық қатынасының ең әлсіз тұсы.

Халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы, оны қаржыландырудың негізгі көзі – мемлекеттік бюджет екені белгілі. Ал осы бюджеттің құрылымы, қалыптасуы – өте күрделі мәселе. Өйткені соңғы жылдары бюджет тапшылығы тұрақты түрде көрініс тауып келеді. Оның объективті және субъективті себептері бар. Мемлекеттік бюджеттің кірісі мен шығысындағы мәселелерге қарамастан, жалпы экономиканы дамытудағы рөлі де күрделенуде. Өйткені екінші дәрежелі банктер өндірісті емес, тұтынуды несиелеп келеді. Мысалы, 2019 жылдың бюджетінде тұрғын үй коммуналдық шаруашылықты, энергетика, транспорт, өнеркәсіп және басқа да инфрақұрылымды қаржыландыруға 1,4 трлн теңге, оған қоса 335 млрд теңге көлемінде бюджеттік несиесі қарастырылған. Ал енді еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына үш арнаулы қорлардың үлесі қандай екен? Олар қатысу тұрмақ, бюджет есебінен бизнеске 330 млрд теңгені алып отыр. Осы бір деректен шығар қорытынды: бюджеттің құрылымын (кірісі мен шығысы), оның Ұлттық банкпен, Ұлттық қормен, Ұлттық біртұтас зейнетақы қорымен арақатынастарын тиімділік тұрғысынан реттеуді қажет етеді.

Экономикалық дамудың 2018 жылғы қорытындысына назар аударатын болсақ, бүкіл инвестицияның 11,13 трлн теңгесі негізгі капиталға бөлінеді, ол ЖІӨ-нің 19 %-ын құрайды, әрине, аздық етеді. Олай болатын реті де бар, өйткені бүкіл инвестицияның 73 %-ы (8,14 трлн теңге) – кәсіпорындардың өз қаражаты. Ал қомақты қаражат тек шикізатқа бағдарланған экспортерлерде. Ал екінші ұстанымда (позицияда) қаншама қиналса да, республикалық және жергілікті бюджеттер – 1,4 трлн теңге, немесе ЖІӨ-нің – 12,6 %-ын құрайды. Бюджет мұндай ауытқуды түзетуге ұмтылыс жасап келеді, алайда 13 % үлеспен мұндай арақатынасты оңтайландыру қиынға түседі.

Дегенмен үкімет негізгі капиталға бөлінетін инвестиция үлесін арттырудың зор міндеттерін алға қойып отыр. Сөйтіп, ЖІӨ үлесін 2024 жылға қарай 30 %-ға көтеруді жобалауда. Мұндай өсімнің негізгі қозғаушы көзі – шетелдік инвестиция, оның негізгі капитал инвестициясындағы

үлесі – 30 %-ды құрайды. Осыдан келесідей сұрақ туындайды. Инвестициялық пронесть қалыптастыратын республикамыздағы қуатты деген банк капиталы қандай рөл атқарады? Оның да өз орны бар – бұл 800 млрд теңгені құрайды немесе 2018 жылғы инвестицияның 7 %-ы. Дәл осындай көлемде (800 млрд теңге) қарыздық қаражатты жергілікті банктер сыртында шетелдік трансұлттық компаниялардың қазақстандық бөлімшелері экономикаға құйып отыр. Ілгеріде атап өткеніміздей ел экономикасын дамыту мен жаңарту және халықтың әлеуметтік проблемаларын шешумен байланысты Ұлттық банктің орны мен жауапкершілігін көтеру қажет.

1-сурет. 2018 жылы ҚР банк бойынша несие беру көлемі (*www.stat.gov.kz)

1-суретте көрсетілгендей, өндірістік бағытқа берілетін несие өте аз мөлшерде, оның басым көпшілігі тұтыну мақсатындағы несиелеу болып отыр. Несиелеудің мұндай құрылымы өте қауіпті. Оған мынаны айтудың өзі жеткілікті. 2018 жылдың аяғында қазақстандық азаматтардың несие ұйымдарының алдындағы жиынтық қарыз көлемі 6 трлн теңге болды. Осы бір статистикалық деректерді негізге алғанда, елдегі барлық жалақы (өздігінен еңбек ететіндерді қосқанда) – 17,7 трлн, ал ресми еңбекпен қамтылғандардың жалақысы – 8,3 трлн теңге. Ал несие алу үшін міндетті түрде бір жерде еңбек ету керек қой, осыдан әрбір қазақстандық осындай мөлшерде орташа есеппен банк алдында күн ілгері қарыздар болғаны.

Ал енді басқа деректерге жүгінсек, банк жүйесінің өзіндік проблемалары бар. Онда үлкен көлемдегі өтімділік – 5 трлн теңге мөлшерінде, оның ішінде мамандардың бағалауы бойынша 1,5-2 трлн теңге көлеміндегі қаражат экономиканы несиелендіру мен қаржыландыруға жарамды. Оған қоса, Ұлттық біртұтас зейнетақы қорындағы 9,8 трлн теңге қордаланған. Ал Ұлттық банк мұндай көлемдегі қаражатты экономиканың нақтылы саласына емес, тұтыну мақсатында жұмсап отыр. Мәселенің күрделенгені соншалықты, қаржы жүйесінде реформаны тереңдетуді талап етеді. Мұның бір көрінісі – бүгінде Республикада бұрынғы 38 банк қатары 28-ге дейін қысқарды.

Президенттің Қазақстан халқына Жолдауынан туындайтын зор міндеттер тұр. 2025 жылға қарай негізгі капиталға бөлінетін инвестиция көлемін – 30 % дәрежеге, ал орта бизнестің экономикадағы үлесін – ЖІӨ (жалпы ішкі өнімнің) 35 %-ға жеткізу, көлеңкелі экономиканың үлесін алдағы үш жылда 40 %-ға төмендету көзделін отыр. Бұл – өздігінен шешілетін қатардағы мәселе емес. Нақтылап айтқанда, макроэкономикалық дәрежеде өңірлік, салааралық, қаржылық қатынастарды реттеуді және мемлекет тарапынан бақылауды талап етеді.

ҚР Парламентінде үкіметтің бюджеті туралы есебінде (2019 ж. маусым) мемлекеттің сыртқы қарызы ЖІӨ-нің (жалпы ішкі өнімнің) 25,8 %-ын құрағаны белгілі болды. Мұндай қарыз дәрежесі теориялық және практикалық тұрғыдан алғанда, аса қауіпті емес. Өйткені мемлекеттік секторда 2019 жылдың бірінші қаңтарындағы оның мөлшері – 35,1 млрд доллар, ал жалпы сыртқы қарыз көлемімен – 158,8 млрд доллармен салыстырғанда, әрине, қауіпсіз. Алайда осындай көлемдегі (35,1 млрд доллар) қарызды өтеу үшін мемлекеттік бюджеттен (тікелей немесе жанама) 2 трлн теңге бөлуге, ал оған айналымдық курсымен 3,9 млрд доллар, оған қоса проценті бойынша 1,4 млрд доллар қажет. Ал 2 трлн теңге деп отырғанымыз – республикалық бюджеттің (10,4 трлн.

теңге) бестен бір (5/1) бөлігі. Бұл – бүкіл білім беруге (635 млрд теңге), денсаулық сақтауға (1189 млрд теңгеге) жұмсалатын қаржы көлемінен де көп деген сөз. Есепте көрсетілгендей, әлеуметтік салаға жұмсалған қаражат бүкіл шығындардың жартысындай (4,3 трлн. теңгеге). Егер квазиқарыз болмағанда, 1,5 есеге ғана көп болатын еді.

Сонымен, жинақтап айтқанда, Қазақстанның сыртқы қарызын өтеуге 2019 жылдың өзінде 24,6 млрд доллар, ал 2020 жылы тағы да 13,6 млрд доллар жұмсалатын болады.

Парламент мәжілісінде депутаттар тарапынан, 2018 жыл қорытындысы бойынша, 138 млрд теңге көлемінде орынсыз бюджеттік шығындарға жол берілгені айтылды. Тіпті 300 млрд теңге көлемінде ұлттық біртұтас пенсия қоғамының жалған инвестиция табысын құрауға кеткені, есесіне бюджеттің әлеуметтік статьясын қысқарту есебінен орын алғаны да белгілі болды.

Республикалық бюджеттің орындалуын бақылайтын Есеп комитетінің деректері, қазіргі қалыптасқан бюджет үдерісінің барлық деңгейде ұйымдастырылуын, әсіресе, бюджетаралық қатынастар жүйесін реформалаудың өзектілігін дәлелдеп отыр.

Экономикалық теориядан белгілі болғандай, ел бойынша өндірілген ұлттық өнім екіге бөлінеді: тұтынуға және қор жинауға. Екеуінің арақатынасының пропорциясын (оптималды) сақтау теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да өте мәнді. Тұтыну бөлімі халықтың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандырады. Ал қор жинау – өндірістік қуатты арттыруды, инфрақұрылымды дамытуды қаржыландырудың көзі.

Жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) қор жинау нормасы – кез келген мемлекеттің экономикалық сипаттамасы. Қор жинау нормасының жоғары болуы экономикалық өсу қарқынының жоғарылығын, тұрақты дамуын сипаттайды. Өткен жылдың қорытындысы бойынша, Қазақстанның қор жинау дәрежесі – 22,5 %-ды, ал тұтыну – 52,1 %-ды құрады. Жалпы алғанда, бұл жаман көрсеткіш емес. Өйткені бұл көрсеткіш АҚШ-та – 19,5 % және 69,8 %, Ұлыбританияда – 18,3 % және 63,8 %, Ресейде – 24,1 % және 52,2 %. Мәселе басқада, яғни инвестицияның нақты негізгі капиталға жұмсалуында. Инвестицияның 40 %-ы – шикізатқа, ал 14,4 %-ы – транспортқа, ал 12,9 %-ы жылжымайтын мүлік операциясына бөлінген. Инвестицияның ең аз мөлшері – ауыл шаруашылығы, балық шаруашылығы және экологияға – 4 %, білім жүйесіне – 2,9 %, денсаулық саласына – 1,1 %, өнер мен демалуға 0,9 % жұмсалған [7].

Биылғы Жолдауда көрсетілгендей, «тыңдайтын мемлекет концепциясын» өмірге енгізу осындай конструктивті проблемаларды жедел шешетін болады.

Сонымен қатар бізде басқару аппараттарын реттеу қажеттілігі де – күрделі мәселе. Республикадағы 18,5 млн халыққа 100 мың мемлекеттік қызметкер келеді, ал 130 млн халқы бар Жапонияда 10 мың мемлекеттік қызметкер, одан Жапония зардап шегін отырған жоқ. Бұл да қарастырылуы тиіс мәселе. Осы жағдайды ескере отырып, Қазақстан Президентінің биылғы халыққа Жолдауында көрсетілгендей, 2020 жылдан бастап мемлекеттік қызметкерлерді біртіндеп қысқартып, үнемделген қаражат неғұрлым пайдалы қызметкерлерді ынталандыруға жұмсалатын болады. Нәтижесінде 2024 жылға қарай мемлекеттік қызметкерлердің және ұлттық компания қызметкерлерінің санын 25 пайызға қысқарту мүмкін болады.

Осы бағытта төртінші өнеркәсіптік революция элементтерін кеңінен енгізу міндеттері тұр. Индустрияландыру мен технологияларды енгізудің басым бағытына – айналдыру болса, инновацияға негізделіп, кәсіпорынды, әсіресе, өңдеуші кәсіпорынды (мұның өнеркәсіптегі үлесі – 40 %) жаңғырту және цифрландыруға бағыттау, өнімдерді экспортқа шығаруды көздейтін жаңа құрал-жабдықтарды әзірлеуді талап етеді. Әсіресе, білім беру жүйесін жаңа индустрияландыру талаптарына сай бейімдеу – аса өзекті мәселе. Өйткені жаңа дәуірде әлеуметтік-экономикалық, технологиялық прогрестің көзі білім мен ғылымда екені – даусыз мәселе. Осыған қарамастан ғылымға бөлінетін қаражат әлі күнге дейін жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) – 0,30 %-ын құрап отыр. Ал озық елдерде бұл көрсеткіш 2-4 %-ды құрайды. Мәселен, АҚШ-та ЖІӨ көлемі – 17 трлн доллар деп ұйғарғанда, ғылымға жұмсалатын 1 %-дың өзі – 170 млрд доллар деген сөз. Мұның өзі – біздің ЖІӨ көлемімен тең болғаны. Нақтылап айтқанда, Америка ғылым саласына бюджетінен – 511,1 млрд доллар, Қытай – 359,9 млрд, Ресей 39,9 млрд доллар бөледі екен. Ал Қазақстан 0,5 млрд доллар шамасында бөледі. Ал Жолдауда белгіленгендей, Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында ауқымды әлеуметтік-экономикалық, жаңа технологиялық проблемаларды шешуде білім мен ғылымның рөлін еселеу қажеттілігі айқын.

Президент білім беру саласында жоғары білім сапасын арттырып, өз түлектерін жұмыспен қамтуға ерекше тоқталды. Заманауи өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді игеру міндеттерін шашуде біздің Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті өзінің даму стратегиясы мен миссиясын жаңаша қарап, инновациялық типтегі оқу ордасы ретінде Республиканың жоғары және орта оқу орындарының педогог кадрларының біліктіліктерін арттыру, пәндік-тілдік курстарын ұйымдастыру, ағылшын тілін оқытудың жаңа технологиясын игеріп, еліміздегі бірегей ғылыми-методикалық орталыққа айналды [10]. Оның ЭКСПО-2017 халықаралық көрмесінің ойдағыдай өтуіне белгілі дәрежеде үлес қосқандығы Республикалық кезінде баспасөз беттерінде ерекше атап өтілді.

Университет бітірушілерінің 70 %-дан астамы бірден жұмысқа орналасуда. Белгілі болғандай. 2020 жыл «Волонтер» жылы деп жарияланды. Еріктілер қызметіне университетіміздің студент-жастары да қатысу аясын кеңейтіп, белсенді өмірлік ұстанымдарын көрсетін, азаматтық қоғамды нығайтуға өз үлестерін қосатын болады.

Қорытынды. Сонымен, Қазақстан Президентінің алғашқы Жолдауы – мемлекеттік дамудың Қазақстандық моделін одан әрі нығайтуға, әлеуметтік саланы толық қамтыған, жұртшылық сауалына жауап беретін саяси, әлеуметтік-экономикалық, стратегиялық дамуымызға жол салған жоба.

М.Д. Искалиев, Н.А. Кудайбергенов

Казахский университет международных отношений
и мировых языков имени Абылайхана,
Алматы, Казахстан

ЭПОХА НЕЗАВИСИМОСТИ: ОСНОВА СТАБИЛЬНОСТИ И ПРОЦВЕТАНИЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Современное состояние экономики Казахстана актуализирует необходимость переосмысления стратегии экономического развития. Экономические проблемы Казахстана обусловлены тяжелыми временами, переживаемыми мировой экономикой, вступившей в турбулентный период своего развития. Об этих новых угрозах и вызовах предупреждал Президент страны Н. Назарбаев в своих Посланиях народу Казахстана.

Казахстан все глубже интегрируется в глобальную экономику. Происходящие динамичные изменения в ней оказывают свое воздействие и на Казахстан. Страна должна внимательно отслеживать колебания мировой экономики и своевременно вносить необходимые коррективы

Практически ни одной стране мира не удастся вернуться от экономических ударов, потрясений финансовых шоков. Главное – выйти оптимально из этих неприятных процессов, не растерять накопленное, удержать достигнутое, обеспечить устойчивость национальных экономик, сделать соответствующие выводы, восстановить экономический рост.

В этой статье рассматриваются стратегия дальнейшего развития страны, повышении уровня доходов и материального благосостояния населения, а также обеспечения конкурентоспособности и экономического роста.

Для этого необходимо, прежде всего, отказаться от сырьевого менталитета, ориентироваться на реальную экономику, реализовать масштабные задачи по диверсификации и цифровизации экономики. Кроме того, в настоящее время в стране предусмотрены меры по дальнейшему совершенствованию организационно-экономических, финансовых, правовых основ развития предпринимательства, которые составляют лишь 27% от валового внутреннего продукта. В частности, особое внимание уделяется поддержке высокопроизводительного бизнеса, важности развития микробизнеса. Авторами рассматривается значение и основные направления диверсификации экономики Казахстана.

Авторы анализируют современное состояние и основные проблемы комплексного развития сельскохозяйственного производства и пути их решения. Приоритетным направлением индустриализации и внедрения технологий является повышение конкурентоспособности путем использования инноваций в производстве. Очевидно, что в этом направлении необходима активная поддержка науки и образования со стороны государства. В этой связи представлен опыт некоторых государств.

В связи с развитием и модернизацией экономики страны и решением социальных проблем населения авторы считают необходимым осуществить меры по дальнейшему совершенствованию работы по

повышению роли и ответственности Национального Банка, увеличению доли инвестиций в основной капитал, снижению внешнего долга.

Подводя итоги, авторы считают, что Первое Послание Президента Казахстана – это проект, направленный на дальнейшее укрепление казахстанской модели развития государства, политическое, социально-экономическое, стратегическое развитие страны, охватывающий социальную сферу, отвечающий запросам общественности.

Ключевые слова: доход, жилищное хозяйство, малый и средний бизнес, сельское хозяйство, регионы, образование, наука, инновации, финансы и кредит, конкуренция, инвестиции, цифровизация, модернизация.

M. Iskaliev, N. Kudaibergenov

Kazakh Ablai Khan University of International Relations
and World Languages
Almaty, Republic of Kazakhstan

THE ERA OF INDEPENDENCE: THE BASIS OF STABILITY AND PROSPERITY OF KAZAKHSTAN

Abstract. The current state of the economy of Kazakhstan actualizes the need to rethink the strategy of economic development. The economic problems of Kazakhstan are caused by the difficult times experienced by the world economy, which has entered a turbulent period of its development. The President of the country N. Nazarbayev warned of these new threats and challenges in his Messages to the people of Kazakhstan.

Kazakhstan is integrating deeper into the global economy. The ongoing dynamic changes in it also have an impact on Kazakhstan. The country must carefully monitor the fluctuations of the global economy and timely make the necessary adjustments.

Almost no country in the world can dodge economic shocks and shocks of financial shocks. The main thing is to get out of these unpleasant processes optimally, not to lose what has been accumulated, to keep what has been achieved, to ensure the sustainability of national economies, draw appropriate conclusions, and restore economic growth.

The current state of the economy of Kazakhstan actualizes the need to rethink the strategy of economic development. The economic problems of Kazakhstan are caused by the difficult times experienced by the world economy, which has entered a turbulent period of its development. The President of the country N. Nazarbayev warned of these new threats and challenges in his Messages to the people of Kazakhstan.

This article sets out a strategic plan for the further development of a sovereign country and achieving high results. In accordance with this strategic plan, it is planned to give impetus to economic development through the modernization of the social sphere. The main goal is to improve the welfare of our people, strengthen competition and ensure sustainable economic growth.

To do this, it is necessary, first of all, to abandon the raw material mentality, focus on the real economy, and implement large-scale tasks to diversify and digitalize the economy. In addition, the country currently provides for measures to further improve the organizational, economic, financial, and legal framework for the development of entrepreneurship, which account for only 27 % of the gross domestic product. In particular, special attention is paid to supporting high-performance businesses and the importance of micro-business development. The authors consider the significance and main directions of diversification of the economy of Kazakhstan.

The authors analyze the current state and main problems of integrated development of agricultural production and ways to solve them. The priority direction of industrialization and introduction of technologies is to increase competitiveness by using innovations in production. It is obvious that the state should actively support science and education in this direction. In this regard, the experience of some countries is presented.

In connection with the development and modernization of the country's economy and the solution of social problems of the population, the authors consider it necessary to take measures to further improve the work on increasing the role and responsibility of the National Bank, increasing the share of investments in main capital, and reducing the external debt.

Summing up, the authors believe That the first Message of the President of Kazakhstan is a project aimed at further strengthening the Kazakh model of state development, political, socio-economic, and strategic development, covering the social sphere, and meeting the needs of the public.

Keywords: income, housing, small and medium-sized businesses, agriculture, regions, education, science, innovation, finance and credit, competition, investment, digitalization, diversification.

Information about the authors:

Iskaliyev Mendesh Dosmuhanovich, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Republic of Kazakhstan, Iskaliyev80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4774-4002>;

Kudajbergenov Nurlan Ajypovich, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Republic of Kazakhstan, kanur1312@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0943-5081>

REFERENCES

- [1] President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev "Constructive public dialogue-the basis of stability and prosperity of Kazakhstan", Almaty, September 2019.
- [2] Nazarbayev N. A. The Era Of Independence. Astana, 2017. 508 b.
- [3] Nazarbayev N. A. "Strategy" Kazakhstan-2050: New political course of the established state" 14.12.2012.
- [4] Message of the Head of state to the People of Kazakhstan dated January 10, 2018 "New opportunities for development in the conditions of the Fourth industrial revolution".
- [5] State program " Digital Kazakhstan»
- [6] Argumenty y fakty, № 45-47, 2019.
- [7] Vremja 14 nojabrja, 23 avgusta, 16 maja 2019.
- [8] Delovoj Kazahstan, 16.08.2019.
- [9] Kushzhanov N.V., MakhalmadliDashgin. Tsifrovayapovestka YEAES // VestnikNatsional'noy akademi nauk Respubliki Kazakhstan. 2019. №2. S. 55-61 <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.40>
- [10] Kazakh Abylai Khan university of international relations and world languages, official website www.ablaikhan.kz
- [11] Yvanovskaja V.Ju., Yvanovskaja A.L. Kachestvo trudovoj zhyzny kak faktor obespecheniya ekonomycheskogo rosta, Ekonomika y byznes, 2019, №3(1) str 103-107.
- [12] Saparova B. S. y dr, Problemy y puty povysheniya ynvestyconnoj aktyvnosti respublyky Kazahstan, 2016 <https://articlekz.com/article/21244>